

İNGİLİZ SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ONDOKUZUNCU YÜZYILDA KÜRTLER

İbrahim Tarduş
Avesta, İstanbul, 2022, 260 sayfa,
ISBN: 978-625-8383-03-4

Aram RODER

Aram RODER

ORCID: 0000-0002-0790-7233 | aramroder@yahoo.com
PhD Student, Department of Kurdish Language and Culture, Institute of Living Languages in Turkey, Mardin Artuklu University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Roder, A. (2024). İngiliz seyyahların gözüyle ondokuzuncu yüzyılda Kürtler. Kurdiyât (10), 157-164. DOI: 10.55118/kurdiyat.1489787

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Book Review/Nirxandina Pirtûkê/Kitap İncelemesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 25.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 27.08.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafli
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adli intihal sitesinde taranmiştir.

Ethical Statement/Beyana Etîk/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalîşma yapîlirken ve yazîlirken bilimsel ve etîk ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alikariya Darayî/Maddi Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

Giriş

Kitap *Önsöz, Giriş ve Sonuç* dışında toplam dört bölümden oluşmaktadır. Bu dört bölümün tamamında bir toplumun milli kimliğini oluşturan unsurlar bilimsel bir analize tabi tutulmaktadır. Bunları analiz ederken bilinen çok bilinmeyen konuları dile getirmesi bakımından hafızayı yeniden canlandırmıştır. Bu sayede bu kitap, günümüz kolektif bir bellek oluşturarak unutulmuş değerlere bir tanıklık yapma imkânı elden alınmasına engel olduğu kanısındayız (bkz. Traverso, 2020: 17). Yöneten elit sınıf ve sömürge politikası, tanıkların anılarını geçmişe gömerek, yönetilenlerin (Traverso, 2020: 14) yaşanmışlığını bir bakıma tozunu alarak aktarılmış deneyim halini sergilemektedir.

Birinci bölümde, görece daha özgür ve bağımsız bir idari yapıyı; Osmanlı'nın merkezileşme politikalarıyla ayakta durmaya çalışan Kürt mirliklerinin yaşadığı çatışmaları (hem kendi içinde hem de merkezi otoriteyle yaşanan çatışmalar) ve bu çatışmalardan ayakta durma mücadelesini, II. Mahmud'un yenileşme politikalarının yaratmış olduğu etkiyi Kürt Mirlikleri üzerinden ele almaya çalışılmaktadır. Amediye Mirliği'nin ortadan kalkması ve Rewandızlı Mir Mihemed'in saldırıları sonucunda birçok yerin onun emri altına girmesi, Osmanlı valilerinin gözünü bu topraklara çevirmesini sağladı. Kısa bir süre içerisinde geniş toprakları ele geçiren Mir Mihemed, Osmanlı'yı tedirgin etti. Elbette İnce Bayraktar Mehmet Paşa'nın politikalarının da bunda etkisini yoğun bir şekilde gösterdiği görülmektedir. Cizre Mirliği'nin ayakta olmasının Musul Valisi için büyük bir sorun teşkil ettiği (Tarduş, 2022: 31) aşikârdır. Bu mirliği yıkıma doğru götüren sürecin Nasturi Katliamı ve beraberinde İngilizlerin Osmanlı'ya yaptığı uluslararası baskının etkisiyle olduğu görülmektedir. Belki de en dikkat çeken analiz Baban Mirliği hakkında seyyahların vermiş olduğu bilgilerdir. Yazar, bu durumu seyyahların uzun süre Süleymaniye ve çevre yerleşimlerden edindikleri izlenimleri dile getirmeleri olarak belirtmektedir. Bundan dolayı bu coğrafyada yaşayan Kürtlerin toplumsal yapısı hakkında ayrıntılı bir bilgi elde etme şansımız bulunmaktadır. Yüzyılın ikinci çeyreğinde bu topraklarda büyük yıkıma sebebiyet veren veba salgınının yarattığı etkiyi, dış saldırılar ve mirlik içindeki çatışmaların yanı sıra bölgede cereyan eden hırsızlık eylemlerinin bu mirliği nasıl etkisiz hale getirdiğini seyyahların vermiş olduğu bilgiler ışığında bizlere sunmaktadır. Kitapta diğer mirliklerde olduğu gibi, Nasturi Katliamı'nda büyük etkisi olan ve bu katliamın faili olan Hakkâri Mirliği'nin idari yapısı hakkında da bilgiler mevcuttur. Hükümet statüsünü yitiren bu mirliğin, tebaasında bulunanları bir Osmanlı yöneticisi olarak iktidarını devam ettirme politikasına nasıl evirdiği ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Kayda değer bir diğer bilgi de Erdelan Mirliği hakkındadır. Bu mirliğin İran'ın hâkimiyet noktalarında olması ve yöneten ailenin İrani değerleri kendi iktidarları için özümsemeleri, Kürt toplumsal yapısının yöneten sınıf için bir anlam taşımadığının bariz bir örneğini teşkil etmektedir. Her mirlikte olduğu gibi bu mirliğin de zamanla Kürt olmayan yöneticiler tarafından idare edildiği ya da merkezi otoritenin politikalarının sergilendiğini görmekteyiz. Her ne kadar bu mirlikler dışında Kürtlerin yaşadığı diğer bölgeler hakkında detaylı bir bilgi olmasa da, az da olsa Kürt toplumunun toplumsal yapısı hakkında bir genelleme imkânı vermektedir; ancak idari yapı anlamında bir bilgi eksikliği içerisinde kendimizi bulabiliriz. Birinci bölümde yapılan önemli bir analiz de Bedirhan Bey tarafından esir alınan Nasturilerden bir kız ve erkeğin (Tarduş, 2022: 69) hediye olarak Musul yöneticisine

sunulmasıdır. Bunun için queer bir okuma yapılması, önemli bir çalışmayı ortaya koyacaktır.

İkinci bölüm 19. Yüzyıl Kürtlerin Toplumsal Yapısı'nı ele almaktadır. Elbette burada söylememiz gereken ilk şey ırkın kavramsallaşmasıdır. Her ne kadar ırk, zoolojik/biyolojik özcülük gibi yanlış bir anlam çerçevesinde ele alınarak fiziksel bir özelliğin bir toplum nezdinde kavramsallaştırılması olarak görülse de, Çağla'nın (2007: 51) dediği gibi bir milleti ırka bağlayarak oluşturma bir hatadan başka bir şey değildir. Aynı şekilde bir dil ile bir milleti ifade etmek başlı başına bir hatadır. Çünkü birey çıkarı, kitlenin oluşum aşamasında bu kitlenin çıkarlarına kurban edilmiştir. Çağla (2007: 49) bu durumu Amerika'daki ortak ekonomik çıkarlara ve güvenlik ihtiyacına bağlayarak, aynı şekilde ortak toprak bütünlüğü, dil ve edebiyat ya da dinin kitleyi oluşturan diğer unsurlar olarak ifade etmekte ve bu açıdan bir milletin sınırını belirlemenin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Biz yine de Çağla'nın tespitlerini bir yana bırakarak Fransız Devrimi'nden bu yana oluşan algı ile meseleye yaklaşalım. Bu yönüyle bu kitapta aynı soy bağlamında Kürtleri bir aidiyet içerisinde değerlendirmeye çalışıldığını görmekteyiz. Elbette burada etkili olan mirastır. Bu miras, kitleyle birlikte yaşam için dayatılan bir arzu ya da zorunluluk çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda kitapta millet, özelde de Kürt kimliği, Ksenophon'un belirttiği Karduklar ya da Hz. Nuh ve Sultan Selahaddin de görünür olmaktadır. Yazar, seyyahların bu milleti (Kürt) davranış özellikleri çerçevesinde bir Avrupalı aidiyet içerisinde değerlendirmesini elbette bundan önceki cümlelerde belirttiğimiz yaklaşımlardan ayıramayız. Yazar, bu perspektiften Renan'ın da belirttiği gibi iradi katılım (Çağla, 2007: 52) noktasından hareketle Kürtleri ortak bir paydada bir araya getirmektedir (Tarduş, 2022: 76-81). Bu paradigmadan yola çıkarak Kürtlerin yaşadığı coğrafya, toplumsal örgütlenmesi, ekonomisi, aşiret yapısı, gündelik hayatı, mutfacı, müziği, ritüelleri, hukuku, giyim tarzı ve topluma ait birçok değer iradi katılım açısından değerlendirme hatasına düşebiliriz. Kürt toplumunun toplumsal örgütlenmesini, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik olarak sınıflandırmaktadır. Bu örgütlenme modelinin hem iklim koşullarına hem de Rich'ten alınılarak (Tarduş, 2022: 87, 88) bir türdeşlik oluşturmaya çalıştığı belirtilmektedir. Tablo 2'den yola çıkarak dil, din, mezhep, fizyolojik özellikler ve coğrafyayı temel alarak ortak paydada bir millet/ulus istatistikî aile ve kişi sayımı oluşturulmuştur. Kitapta yer alan bir diğer toplumsal yapı, Kürtler nezdinde aşiret yapılanmasıdır. Yazarın da belirttiği gibi, kan, din, ekonomik ve güvenlik yönünden oluşan bir diğer hetero-patriarkal yapıyı görmekteyiz (Tarduş, 2022: 94-104). Tablo 3'te bu yapılanma ayrıntılandırılmıştır. Elbette bir bütün olarak tüm aşiretlerin olmaması, sosyolojik bir çalışma için bir eksiklik oluşturacağı kesindir. Ancak eldeki veriler ışığında aşiret yapılanması ile ilgili bir saha araştırması yapmak için bir kaynak oluşturabilecek niteliktedir. *Kürtlerin gündelik hayatı* başlığı altında ele alınanlar göstermektedir ki iklim ve ekonomik şartlar başat rol oynamaktadır. Bu oluşumda hiyerarşi yapısının etkisi de bir diğer etkidir (Tarduş, 2022: 104-117). Bunun dışında bir diğer ayrıntı ise yeme-içme kültürünün ekonomik ve sosyal statünün etkisi altında belli alışkanlıklar nasıl kazanıldığıdır (Tarduş, 2022: 117-123). Kürt toplumunu tanımlayacak bir diğer nitelik de, yazar bu kitapta müzik başlığı altında analiz etmektedir. Yas ve raksın ortak bir duygu ve düşüncede bütünleşerek, Kürt toplumunda yarattığı sanat nasıl bir disiplin halini aldığı, ritüellerde oynadığı rolüne değinmektedir (Tarduş, 2022: 123-126). Bu bölüm altında ele alınan bir diğer konu ise *Düğün ve Evlilik* ile *Gün İçi Eğlenceler*. Bu başlıklar altında ele alınan konularda hâkim erkek egemen anlayışının ön planda olduğu görülmektedir. Kadın bedeni

üzerinde oluşan hâkimiyet alanının en açık ifadesi, ritüeller bazında şekil almıştır. Kamusal alan ile özel alanın keskin sınırlarının belirlendiği bir analiz görmekteyiz. Sosyal rollerin cinsiyete göre belirlendiği "...gençlerin kahvelerini içerek dinlendiğini ve genç kızların da nehir kenarında elbiseleri yıkadığı..." (Tarduş, 2022: 132) yazar tarafından dile getirilmektedir. Kadının kamusal alandan nasıl uzak tutulduğu, *Kadınların Giyim Kuşamı* başlığı altında "...kadınların ayaklarına ne giydiğine dair bir bilgi elde edemedik" (Tarduş, 2022: 158) cümlesinde görmek mümkündür. Kısacası, bu bölüm altında yazar toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek bedeni üzerinde ne şekilde cisimleştiğini toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar nezdinde ifade etmektedir. İktidar alanı oluşturan tüm öğeler, bir topluma nasıl bir şekil verdiğine dair güzel bir çalışma olmuştur. Bu yönüyle bu kitapta ele alınan birinci kaynak bilgiler (seyyahların gözlemleri) feminist bir okuma için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Üçüncü bölümde ele alınan konu, *Dini Yaşam*'dir; yazar, bu bölümü ikinci bölüm dışında ele almayı tercih etmiştir. Dini yaşam, toplumsal yapıyı oluşturan bir diğer unsurdur. Yazar dördüncü bölümde yer alan *Kürt Ekonomisi*'ni de ikinci bölüm dışında ele almayı tercih etmiştir. Yazarın dediği gibi, seyyahlar (Tarduş, 2022: 163) bilinenden ziyade bilinmeyi incelemişlerdir. Bu nedenle, bu bölümde özellikle Êzidi Kürtler hakkında incelemeler yapılmıştır. Elbette Müslümanlık ile ilgili bilgiler de bu bölümde mevcuttur. Tabii ki bu bilgiler akâid bilgisinden ziyade İslam'daki dini yapılar ve kişiler (Tarduş, 2022: 163) hakkındadır. Bir diğer kısıtlı bilgi Yarsan ve Alevi Kürtler hakkındadır. Yazarın ifade ettiği gibi, seyyahlar Kürtlerin koyu dindar olmadığını belirtmişlerdir (Tarduş, 2022: 164). Elbette bu da önemli bir detaydır ve incelemeye değer bir konudur. *Dini Eğitim* başlığı altında ele alınan konu, erkeklere yönelik bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum Êzidi Kürtler için de geçerlidir (Tarduş, 2022: 167) yazar ifade etmektedir. Türbeler, hem Müslüman Kürtler hem de Kürtlerin diğer inançlarında nasıl önemli olduklarını *Türbeler* başlığı altında analiz etmektedir. Ölü merasimleri farklı eylem ya da ritüelleri barındırsa da, Yarsanlar dışında (buradaki amacım kirasguhertin/reenkarnasyonu ifade etmektir; bir bütün olarak yokluk değil) bir ahiret inancının hâkim olduğu bilgisi mevcuttur. Belki de bu bölüm altında ele alınan incelemeler arasında en dikkate değer yer, bir mezarın üzerinde yakılan ağıttır. Elbette, çoğu kültürde bunu görmek mümkündür. Bu eylemin ya da buna benzer başka bir eylemin; örneğin, ölen birinin elbiselerinin bir uzun sopaya giydirilerek yapılan yas/anma merasimleri (Çağla, 2007: 52), bir milleti millet yapan değerlerden biri olarak bir payda oluşturabilir. Bir annenin (Tarduş, 2022: 174) bir mezar başında yaktığı ağıt, bir bilimsel çalışma için kayda değer bir bilgidir. *Şeyhler ve Seyitler* başlığı altında ele alınan konu, bu toplumda hukuki, dini, sosyal ve yönetim alanında erkeklerin, özeldede şeyh ve seyitlerin, nasıl etkili rol aldığını ve kamusal alanda erkek bedeni üzerinde nasıl somutlaştığını ifade etmektedir. Elbette yazar, sadece seyyahların bilgileri doğrultusunda bir değerlendirme içerisinde olmadığı, kendi kritiğini yeri geldikçe başka kaynaklara atıf yaparak bir fikir ortaya koymaya çalışmaktadır (Tarduş, 2022: 181). Paragrafın başında belirttiğimiz gibi, Êzidilik ile ilgili detaylı bir bilgi sunmaktadır; hem seyyahların değerlendirme siyle hem de günümüzde Êzidilerle ilgili yapılan çalışmalara atıf yaparak kayda değer bilgilerden bahsetmektedir (Tarduş, 2022: 179-196). Kürtlerde mevcut patriarkal anlayışı ve cinsiyete dayalı rollerin sadece Müslümanlıkta değil, örneğin Êzidilikte de cisimleşmiş olduğunu bilimsel olarak ifade etmiştir. Layard'ın çizimlerinde de (Tarduş, 2022: 189) bu normlar somut bir hal almıştır.

Dördüncü bölüm *Kürt Ekonomisi* başlığı altında analiz edilmiştir. Kürt coğrafyasının jeopolitik önemi, verimli toprakları ve zengin maden yatakları incelenerek bu durumun ticaret, sömürge/talan, isyan ve savaşlarda nasıl bir etki yarattığı detaylandırılmıştır. Kürt ekonomisi, hem Kürtlerin üretmiş olduğu ürünler bazında hem de yol açtığı ekonomik istikrarsızlık açısından, elbette yöneticilerin tutumu (Tarduş, 2022: 203-205), vergiler, talan, salgın, isyan ve savaşlar (Tarduş, 2022: 218-240) gibi faktörlerin başat rol oynadığını dile getirerek detaylandırılmıştır. Toplumun gelir elde ettiği tarım ürünleri, hayvancılık, kerestecilik, kumaş, deri, ipek, halı, madencilik ve pazar yerlerinin bölgenin refah düzeyine nasıl bir katkı sağladığını ve ticaret üzerindeki olumlu etkisini analiz ederek ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (Tarduş, 2022: 198-217). Elbette yönetenler ve yöneticiler bazında kıyaslayarak, yöneticilerin bu olumlu etkiyi nasıl bir sömürü düzeninin parçası ya da kendi iktidar alanı haline getirdiğini de yazar dile getirmiştir (Tarduş, 2022: 203-205). Bir bakıma ekonomik gücün elit bir erkek grubunun tekelinde olduğunu aktarmaktadır. Kürtlerin yaşadığı yerde bir diğer olumsuzluk ise elbette yaşanan savaş ve isyanlardır. 1828-1829 yıllarında başlayan Osmanlı-Rus savaşının bölgede yaratmış olduğu büyük yıkımın etkisini detaylandırmıştır. Bu savaşı takiben 1834 yılında Rewandızlı Mir Mihemed isyanı ve bu isyana karşı düzenlenen seferler sonucunda oluşan kaotik durum ve ağır tahribatın topluma yansımaları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu tahribat, Şeyh Ubeydullah isyanından sonra bir daha kendini tekrar ettiğini dile getirmektedir. Seyyahların tespitleriyle bu kitapta ele alınan bir diğer konu başlığı ise *Talan*'dır. Kitapta bu ekonomik değer, tahrip edici bir faaliyet olarak ifade edilmiştir ve bunun olumsuz bir ahlaki norm olmadığı, *Şerefname*'ye gönderme yaparak analiz edilmiştir (Tarduş, 2022: 230). Seyyahların dile getirdiği yağma/talan kavramı, yazarın ilk giriş bölümünde bir ironi olarak dile getirdiği Christopher Columbus'un keşiflerinden (Tarduş, 2022: 15) kaynaklanmaktadır; bir tutarsızlığı bir kavramsallaştırma içerisine dahil ederek emval-i menkûle de masumlaşmasını ifade etmektedir (Tarduş, 2022: 230-240).

Sonuç kısmında yazarın da belirttiği gibi (Tarduş, 2022: 251) İngiliz seyyahların gözünden Kürtlerin toplumsal yapısı hakkında bilgi analizi yapılmıştır. Bu bilgiler öncelikle Kürtlerin bir ırka dahil edilmesi ve yaşadığı coğrafyayı belirlemek olmuştur. Kürtlerde mevcut idari yapı oluşturularak bir aşiret türdeşine dahil edilmiştir. Elbette bu aşiret türdeşliği bir bütün olarak tüm Kürtler için genelleştirilemeyeceği ortadadır (Tarduş, 2022: 245). Hukuksal otoriteden ziyade görece geleneksel ama güce dayalı bir otoritenin bir toplumun hayatına nasıl yön verdiğini ifade etmiştir (Tarduş, 2022: 246). Sadece bu otoriteden kaynaklı olmayıp birçok isyan ve savaşın sonucunda ya da salgın sonucunda Kürt toplumunda oluşan tahribata dikkat çekmiştir. Ayrıca Kürt toplumu içinde yaşayan Nasturiler/Keldaniler'in yaşadıkları katliama da vurgu yapmıştır. Kadınların da erkeklerin/eşlerinin yanında olmalarını genellemektedir ki bu kitapta, yani başvuru kaynaklarda bile öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Seyyahların aktardığına göre her ne olursa olsun Kürtlerin eğlencelerinden uzak kalmadıklarını yazar ifade etmektedir. Ekonomik ve doğal şartların Kürtler'in barınma ve yaşam kalitesi üzerinde nasıl bir etki yarattığına yer vermiştir. Aşiret türdeşinin toplumsal yapının merkezinde yer aldığını ifade etmiştir. Kürtlerin sosyalleştiği çoğu mekân/ortamlardan birinin de sofrâ kültürü olduğunu belirtmiştir.

Yazar bu kitapta dipnotları etkili bir şekilde kullanmıştır. Böyle bir kullanım, çalışmanın bilim-

sel değerine bir bütünlük katmıştır. Kitapta indeks olmaması bir eksiklik oluşturmaktadır ve etkili bir araştırma için engel teşkil etmektedir. Kaynakçada da görülüyor ki yazar, sadece seyyahların gözünden Kürtlerin toplumsal yapısını analiz etmemiş; bunun için dil, din, tarih, coğrafya, kültür, folklor, ekonomi ve sosyoloji gibi birçok alanın kaynaklarını kullanmaya özen göstermiştir.

Değerlendirme

Yazar, bu kitabı yazmasındaki en büyük amacı, yönetici elitten ziyade halkın aktardığı bilgileri seyyahların anlatımıyla toplum bilimleri için bir referans oluşturma gayesini benimsemesidir. Normal sıradan insanların ileri bir zamanda kendilerine yönelik oluşan algıları belki de yıkmak ya da unutulmuş hafızayı gün yüzüne çıkarmak gayesi, kolektif-sömürgeci belleğin değerlendirmelerine/tespitlerine karşı bir anti-tez olmasını sağlayan - her ne kadar yazarın dediği gibi seyyahların öznelliğın etkisinde kalması (Tarduş, 2022: 10) bir problem teşkil etse de yine de döneme ayna tutacak bir belge olmasından dolayı - bu bilgilerin bir toplumun tarihi, coğrafyası, sanatı, edebiyatı, sosyal ilişkileri, folkloru ve daha birçok alanda birincil kaynak olmasından dolayı o toplumun tarih sahnesinden unutulmamasına yönelik bir çalışma niteliği taşımaktadır. Yaşanan olaylar kayıt altına alınmadığı zaman unutulmaya yüz tutar. Bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özellikler, kendine has değerlerin (her ne kadar bu değerler patriarkal normların ürünü olsalar da) yaşanması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır. Her ne kadar yazar, paragrafın başında belirttiğimiz amacı güttüğünü ifade etmiş olsa da, bu kitap yazarın ana amacından bağımsız olarak, sömürgeciliğin tarihine de ışık tutmaktadır. 1415'ten 1492'ye (Tarduş, 2022: 15) kadar süren sömürgecilik faaliyetleri; 1700'lü yılların British East India Company'sinin (Tarduş, 2022: 16) hedeflerini Kürt coğrafyasında temellendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, 20. yüzyılda gerçekleşmeye başlayacak olan sömürgeleştirilmiş toprakların bağımsızlığı arifesinde, sömürgeyi ortaya koyma arzusunu görünür kılmaktadır. Kolektif bir talan ve sömürü kültürü, bir toplumun coğrafyası üzerinde sergilenen savaş tiratlarıyla merkezileştirmeye çalışan bir iktidarın politikasına tezahür etmesidir. Diğer bir sömürü ise hemen hemen nüfusun yarısını oluşturan erkek egemen dünyanın politikalarıdır; her toplumda olduğu gibi Kürt toplumunda da (bkz. Tarduş, 2022: 26, 95, 111, 116, 127, 158 ve diğerleri) dayattığı normları yaşayan hafızada nasıl beslendiğinin kaynağını bizlere sunmaktadır.

Yazarın da belirttiği gibi, kitabın hedefi Kürtlerle ilgili yapılacak tarih, sosyoloji, ekonomi, antropoloji, kültür, folklor ve daha birçok alandaki çalışmalara (Tarduş, 2022: 251) kaynak olabılme niteliğidir. Yazarın ulaşmak istediği amaç dışında feminist bir bakışla kitap değerlendirildiğinde görülecektir ki hetero-patriarkal sistem adeta Kürt kültürünü teslim almıştır. Sosyal yaşam alanında Kürt kültürünün kadını nasıl özel alana hapsedtiği, seyyahların anlatımıyla bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Kadın rolleri ve erkek rolleri keskin hatlarla nasıl belirlendiği, bu anlatımlarla bir kez daha görme şansımız olmaktadır (bkz. Tarduş, 2022: 126 ve diğerleri); bir Kürt halayında (bkz. Tarduş, 2022: 132) kadının varlığı ya da Kürt kadınının görece diğer komşu halkın kadınlarına (Tarduş, 2022: 152) göre daha özgür olması, bu gerçeği değiştirmediğini bir kez daha görme imkanı bulmamızı sağlıyor. Kürt kadını için söylenecek en büyük ifadenin sanırım "kadınların ayaklarına giydikleriyle ilgili kısıtlı bilgi" (Tarduş, 2022: 158) olması, kamusal alanda nasıl izole edildiğinin bir göstergesidir. Bu açıdan, bu kitap feminist bir inceleme için ileride

yapılacak çalışmalar için analiz değeri taşımaktadır.

Kitapta araştırma inceleme amacını benimsemiştir. Yapılan araştırma konuyu bilimsel bir zemine oturtmaya yöneliktir. Bu bağlamda yazar bilimsel sorunu sistematik bir yöntem vasıtasıyla yaptığı araştırmayla toplumsal hafızayı canlı tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle gerçeğe ulaşmaya çalışarak objektif bir bakış açısını kullanmıştır. Akademik bir çalışma olmasından dolayı anlatım genel itibariyle edilgen bir ifade biçimini almıştır.

Kitapta indeksin olmaması büyük bir eksikliği beraberinde getirmektedir. Araştırmacılar bu eseri kullandıklarında bilgi kaynaklarına erişme konusunda her ne kadar içindekiler kısmından bir nebze de olsa erişim imkânı sağlasa da indeksin vereceği konforu alamayacaklardır.

Kitapta kullanılan kaynakların büyük çoğunluğu seyyahların ele aldığı çalışmalardan oluşmaktadır. Bu kaynaklar, ele alınan konuyla ilgilidir. Diğer kaynaklar ise ele alınan konuyu tamamlayacak niteliktedir.

Kitap içinde kullanılan tablo ve şekiller konuyla bir bütünlük içindedir; şekillerin tamamı seyyahların yaptığı çizimlerdir. Hem şekiller listesinin hem de tablolar listesinin bulunması, ulaşmak istediğimiz bilgiye kolay erişim imkânı sağlamaktadır.

Seyyahların geliş tarihi ve meslekleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Eserde nüfus ile ilgili verilerin paylaşılması ve yerleşim yerlerinin belirtilmesi, dönem ile ilgili önemli demografik tespitlere ulaşma imkânı sağlamaktadır. Elbette bu tespitler tüm Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı bir bütün olarak ifade etmemektedir; ancak bu bilgiler vasıtasıyla bir genelleme yapma imkânı sağlanabilir.

Bu kitap, Kürt toplumuna yönelik yapılan yakın döneme ait bir bilimsel çalışma olmasından dolayı büyük bir önem arz etmektedir. Bilimsel çalışma olması ve Kürt toplumunun siyasi, idari, ekonomik, kültürel ve dini -bir bütün olarak toplumsal yapısını - ele almasından dolayı özellikle tarih, sosyoloji, antropoloji, folklor ve özelde de *Êzidi* dini üzerinde seyyahların aktarmış olduğu bilgileri analiz etmesi, gelecekteki bilimsel çalışmalar için bir referans olma fonksiyonu taşımaktadır. Elbette bir bütün olarak Kürt milli kimliği hakkında tüm bilgiler yer almasa da, yaşadığı coğrafyadan tutun Kürt milli kimliğin temel dinamiklerinden olan *dengbêj* 'lik (bkz. Tarduş, 2022: 124) ve buna benzer unsurların bulunması, toplumun milli kimliği hakkında az çok tüm unsurların analiz edildiği söylenebilir. Örneğin tarih, dini inanış, idari yapılar, kültür, demografi, gelenek ve görenekler konu olarak çalışmada yer almaktadır.

Yazar sadece seyyahların gözüyle konuya bakmakla yetinmemiş, aynı zamanda Kürtlerin toplumsal yapısını bir bütünlük içerisinde analiz etmek için farklı tarihi kaynakları, sosyolojik çalışmaları, edebiyatı, ekonomiyi, kültür çalışmalarını ve dini bilgileri etkili bir şekilde kullanmıştır.

Bu kitabı aynı konuda yapılan diğer çalışmalardan ayıran özellik, bilimsel bir çalışma olmasıdır. Genel kabul görmüş yöntemi temel aldığımızda, bu kitap geleceğe dönük sosyolojik, antropolojik, folklorik ve tarihi çalışmalar için bir ön ayak olabilme potansiyeline sahiptir. Kimlik üzerine inşa edilen bu çalışma, beraberinde belli tartışmaları getirmesi açısından kaçınılmazdır. Elbette modernizmi belli bir dönemle (19. yüzyıl) sınırlamadan bu çalışmayı bir kimlik oluşturma çerçevesinde değerlendirdiğimizde; modernizm, iyiye ve daha güzele erişme ya da eskiyi bunlar-

la değiştirme paradigmalarını benimserken, post-modernizm bu kalıpları bir bütün olarak alt-üst etmek olarak değerlendirildiğinde, çalışma 19. yüzyılı esas olarak bir milli kimlik unsuru çerçevesinde ele alındığında, patriarkal bir düşünce ekseninde erkek egemen kimliğinin politikasına göre pozisyon almak olarak da belli tartışmalar ve değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Sonuç

Kitapta 19. yüzyılda İngiliz seyyahların gözüyle Kürt toplumunun idari ve toplumsal yapısı analiz edilmiştir. 34 İngiliz seyyah tarafından yazılan toplam 52 seyahatname incelenmiş ve bunun dışında birçok sosyal alanla ilgili kaynak kullanılmıştır. İçindekiler, şekiller listesi, tablolar listesi ve kaynaklar araştırma için kolaylık sağlamaktadır. İndeksin olmaması bir araştırma için engel teşkil etmektedir. Bu kitap tıpkı diğer birçok kitap gibi sosyolojik, antropolojik, tarihi ve folklorik alanda Kürtler üzerinde yapılan araştırmalarda birçok alanda yapılacak çalışmalar için referans olma vasfını taşımaktadır. Feminist bir okuma için ayrıca büyük önem arz etmektedir. Kürt toplumunun katı toplumsal yapısı içerisinde ataerkil normların dayatmaları, bir bütün olarak görme fırsatını vermektedir.

Kaynakça

Çağla, C. (ed. ř. Öztürk). (2007). "Renan, Irk ve Millet". *Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız*. Sayı: 50, Bahar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 47-54.

Tarduş, İ. (2022). *İngiliz Seyyahların Gözüyle Ondokuzuncu Yüzyılda Kürtler*. 1. Baskı. İstanbul: Avesta.

Traverso, E. (2020). *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. I. Ergüden (ev.). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.